

Валерій В'ячеславович ТОМАЗОВ,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень
Інституту історії України НАН України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>
tomazov.valery@gmail.com

ПРОСОПОГРАФІЯ: ДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС І ДОСЛІДНИЦЬКІ МОЖЛИВОСТІ

Стаття присвячена просопографії — одній зі спеціальних історичних дисциплін, що останніми десятиліттями постійно перебуває у фокусі значної уваги українських істориків. *Мета дослідження* — висвітлити важливі теоретичні питання: про дисциплінарний статус просопографії, її завдання, дослідницькі стратегії та методологічні підходи, джерельну базу. У розвідці використано як загальнонаукові, так і спеціально-історичні *методи дослідження* — історико-генетичний, типологічний, аналітичний, системно-структурний, а також метод інтерпретаційного синтезу. Окрім того, було застосовано методи і процедури архівної, джерелознавчої та бібліографічної евристики, класифікації та верифікації джерел. *Наукова новизна* полягає в спробі обґрунтувати дисциплінарний статус просопографії, визначити її завдання та цілі, запропонувати класифікацію джерел та методику дослідження. *Досліджено* історію становлення дисципліни та сучасні тенденції її розвитку, внесок вітчизняних істориків у формування її теоретичних засад, джерела для створення просопографічного портрета. *Висновки*. Просопографія як спеціальна історична дисципліна в українській історичній науці ще перебуває на етапі становлення, уточнення її теоретичних та методологічних засад. Незважаючи на те, що частина істориків вважають просопографію методом чи напрямом наукових досліджень, вона є спеціальною історичною дисципліною, оскільки здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історії. Особливістю просопографічних джерел є їхня надзвичайна різноманітність, розпорошеність та величезна кількість — це майже всі свідчення, що містять інформацію про людину. Тому створити узагальнену класифікацію їх — складна наукова проблема. Подальшої розробки та шліфування потребують методологічні підходи та дослідницькі стратегії просопографічних студій.

Ключові слова: просопографія, спеціальна історична дисципліна, просопографічна група, колективний портрет, біографістика, джерела, методика дослідження.

Актуальність дослідження. Людство неоднорідне. Воно складається з певних спільнот, верств, прошарків, станів і груп, сполучених між собою низкою об'єднувальних рис і характеристик, що визначають їхнє місце та функції як неодмінної частини соціуму в історичному процесі. Такі групи можуть вирізнятися спільним соціальним, родовим чи етнічним походженням, певними економічними можливостями й господарськими практиками, релігійною та професійною належністю тощо. Ці соціальні утворення вивчає просопографія, яка виникла на перетині різних галузей і дисциплін соціогуманітарного знання — історії, антропології, соціології, демографії, культурології, психології, генеалогії. Просопографія як спеціальна дисципліна перебуває в українській історичній науці ще на етапі становлення. Але впродовж останніх десятиліть кількість праць із просопографічного проблематику та інструментарієм постійно зростає. Ця тенденція цілком вписується у світові та європейські тренди, оскільки істотно розширюються зацікавлення й інтенції дослідників у царині локальної історії, зокрема щодо конструювання минувшини окремих спільнот, груп і персоналій у світлі просопографічних стратегій і практик. Однак сучасний стан просопографії потребує від історика значної уваги, тому що триває її дисциплінарне становлення та конституювання, уточнення теоретичних і методологічних засад, а також статусу в структурі сучасної соціогуманітаристики. Утім, нині просопографія вже здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історичної науки, зокрема суттєво збагачує дослідницькі підходи, понятійний апарат, горизонт концептуалізацій у багатьох її дисциплінарних сферах і предметних галузях.

Мета дослідження — висвітлити та спробувати розв'язати важливі теоретичні проблеми сучасної просопографії: обґрунтувати її дисциплінарний статус та завдання, визначити дослідницькі стратегії і методологічні підходи, окреслити джерельну базу, всебічно проаналізувати історіографію.

Наукова новизна дослідження визначається авторським баченням комплексу взаємопов'язаних теоретичних та методологічних проблем сучасної просопографії, що розглядається як спеціальна історична дисципліна. Обґрунтовуються завдання і цілі просопографії, пропонується класифікація її джерел, а також методика дослідження для створення колективного портрета кривноспорідненої спільноти.

Вклад основного матеріалу. Нині просопографію (від грец. *πρόσωπον* — обличчя, особа та *ῥάφω* — пишу) більшість науковців розуміють як спеціальну історичну дисципліну, що вивчає весь комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне та етнічне по-

ходження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини, — і, застовуючи їх, створює портрети окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями (споріднення, професія, соціальне чи етнічне походження, конфесійна належність тощо), для реконструкції минулого як історії людей [13, с. 40]. Відома українська дослідниця І. Старовойтенко зазначає: «Вона (просопографія. — В. Т.) передбачає вивчення подій минулого та їхніх наслідків крізь людський чинник, вплив на їх перебіг певних особистостей, які завжди були основними фігурантами історії» [11, с. 50].

Джерела просопографії сягають XVI ст. та пов'язані з проблемою студювання історії різних соціальних груп. Але розквіт дисципліни припадає на кінець XIX ст., коли її широко використовують для відтворення історії стародавніх суспільств — Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Стародавнього Єгипту, Візантійської імперії. Значний внесок в її становлення як наукової дисципліни зробили європейські науковці Е. Ріттерлінг, Т. Франке, Г. Альфреді, Д. Форні, Ж. Лоран та ін. Завдяки методам просопографії вчені створювали соціальний портрет або колективну біографію різних прошарків суспільства чи професійних угруповань [10, с. 8–9; 9, с. 424].

Теоретичні підвалини дисципліни заклав відомий французький учений, один із засновників школи «Анналів» Л. Февр, який вважав основним завданням історика відтворення «живої історії», а її центральним персонажем — людину минулого з усіма притаманними їй особливостями. Школа «Анналів» започаткувала новий напрям досліджень — «нову сімейну історію», що розглядала історію кожної особистості в контексті сучасного їй суспільства, її соціального та родинного походження [11, с. 2; 9, с. 424–425].

У такий спосіб сформувалися два основні напрями розвитку просопографії: перший — дослідження соціальних, професійних, етнонаціональних груп (Life History), другий — родинна історія (Family History) [13, с. 40; 11, с. 426].

Нині в західноєвропейській науці просопографічні дослідження активно застосовують для висвітлення соціальної історії різних історичних періодів, зокрема середньовіччя. Грунтовні праці присвячені студюванню державної бюрократії Франції, персонального складу італійських судів, німецьких ченців тощо.

Просопографічні студії фактично здійснювалися і за радянських часів, хоча саме так їх не називали. Стосувалися вони переважно соціальної історії періоду середньовіччя. Плідно в цьому напрямі працювали М. Бичкова, С. Веселовський, В. Кобрін, В. Янін, О. Зимін та ін.¹ Значний внесок у з'ясування процесу формування російського купецтва зробив А. Аксьонов².

В українській історіографії основу для розвитку просопографії заклали такі історики, як М. Максимович, В. Антонович, О. Лазаревський, В. Модзалевський та ін.³

Після десятиліть занепаду вітчизняної історичної науки за радянських часів наприкінці 1980-х років означилися певні зміни, що привели до поживлення професійних дискусій, висвітлення малодосліджених чи раніше заборонених тем, до формування нових поглядів і на весь історичний розвиток України, і на окремі моменти її минулого, до врахування європейського досвіду, зокрема методів історичного пізнання.

Результатом нових реалій стала поява навчального посібника «Спеціальні історичні дисципліни», підготовленого авторським колективом на чолі з професорами В. Замлинським та М. Дмитрієнко. Тут було вміщено статті про 60 спеціальних галузей історичної науки, зокрема про просопографію⁴. Ця невеличка стаття була однією з пер-

¹ Бычкова М. Состав класса феодалов России в XVI в.: Историко-генеалогическое исследование. Москва : Наука, 1986. 226 с.; Веселовский С. Исследования по истории класса служилых землевладельцев. Москва : Наука, 1969. 584 с.; Его же. Дьяки и подьячие XV–XVII вв. Москва : Наука, 1975. 608 с.; Кобрин В. Власть и собственность в средневековой России (XV–XVI вв.). Москва : Мысль, 1985. 278 с.; Янин В. Новгородские посадники. Москва : Изд-во МГУ, 1962. 388 с.; Зимин А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. Москва : Наука, 1988. 350 с.

² Аксенов А. Генеалогия московского купечества XVIII в. Из истории формирования русской буржуазии. Москва : Наука, 1988. 189 с.; Его же. Очерки генеалогии уездного купечества XVIII в. Москва : Наука, 1993. 219 с.

³ Максимович М. Бубновская сотня. *Максимович М. Собр. соч. : в 3-х т.* Киев : [б. изд.], 1876. Т. I: Отдел исторический. С. 747–834; Его же. Письма о князьях Острожских. (К графине А. Д. Блудовой). *Там же*. С. 164–195; Антонович В. Паны Ходаки, воротилы городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст. *Киевская старина* 1882. Февраль. Т. 1. С. 233–261; Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов (1672–1805). *Киевская старина*. 1899. Т. 64. Январь. С. 101–133; Его же. Люди старой Малороссии. Семья Скоропадских (1674–1758). *Исторический вестник*. 1880. Т. 2. Август. С. 710–730; Его же. Люди старой Малороссии. *Киевская старина*. 1882. Т. 1. Январь. С. 101–125; Март. С. 479–498; Т. 3. Август. С. 243–258; 1884. Т. 8. Январь. С. 51–82; Т. 12. Май. С. 1–20; 1886. Т. 14. Январь. С. 1–16; Т. 16. Июль. С. 443–455; 1887. Т. 18. Июнь–июль. С. 379–395; Август. С. 627–637; 1888. Т. 23. Ноябрь. С. 364–373; Его же. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. *Русский архив*. 1875. № 1. С. 91–97; № 3. С. 311–325; № 4. С. 439–452; № 7. С. 248–264; № 8. С. 402–409; № 11. С. 297–308; 1876. № 12. С. 437–455; Модзалевский В. Генеральный судья Иван Чарныйш и его род. *Киевская старина*. 1904. Т. 84. Март. С. 315–317; Т. 85. Апрель. С. 1–35; Май. С. 193–230; Його ж. Гути на Чернігівщині / За ред. та з передм. М. Біляшівського. Київ : З друкарні Української академії наук, 1926. 191 с.

⁴ Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / В. Замлинський, М. Дмитрієнко, Т. Балабушевич та ін.; за ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ : НМК ВО, 1992. 324 с.

ших у вітчизняній історіографії. На відміну від інших, структурованих статей, що містили чітке визначення дисципліни, її дослідницькі завдання, огляд джерельної бази та історії розвитку, про просопографію було надано обмаль відомостей⁵. Але все ж визначалося, що вона «займається пошуком, атрибуцією та зведенням біографічних та всіляких інших даних (зовнішність, риси характеру та особисті якості, родинні зв'язки, сфера діяльності, кар'єра, різні життєві обставини тощо) про осіб, згаданих в історичних джерелах, з метою максимального повного відтворення минулого як історії людей»⁶. У статті наголошувалося і на тому, що просопографія застосовується для створення колективних портретів⁷.

1993 року Н. Яковенко в монографії «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» зазначила основне завдання просопографії: «Відтворюючи типову групу представників суспільства в той чи інший період і в певному середовищі, просопографія детально досліджує їхнє майнове становище, заняття, кар'єру, стиль поведінки, групову психологію тощо і на цій основі робить загальні висновки про даний соціум»⁸.

На жаль, від того часу розвідок, що стосуються теоретичних засад дисципліни, з'явилося небагато. А проблеми тут існують. Перша і найважливіша: чи є просопографія спеціальною історичною дисципліною, чи тільки методом специфічного дослідження. Друга важлива проблема: чи завданням просопографії є лише створення колективних портретів, чи вона може використовуватися для створення ґрунтовної біографії окремої особистості. Тобто, чи не підміняє вона дослідницькі завдання біографістики як спеціальної галузі історичної науки?

У 1997 р. в збірнику матеріалів науково-практичної конференції «Український біографічний словник: історія та проблематика створення» було опубліковано доповідь Я. Дашкевича «Об'єктивне і суб'єктивне у просопографії», у який відомий історик окреслив перспективи її розвитку [4]⁹ та дисциплінарний статус. Він вважав про-

⁵ Там само. С. 246–247.

⁶ Там само. С. 246.

⁷ Там само. С. 247.

⁸ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ : Наукова думка, 1993. С. 8.

⁹ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. Український біографічний словник: історія та проблематика створення. Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). Львів : [б. в.], 1997. С. 40–47. Передрук : Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Дашкевич Ярослав. Майстерня історика : Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк.* Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. С. 238–244.

сопографію, як і біографістику, не окремою галуззю історичної науки, а напрямом досліджень. Причому завдання біографістики дослідник формулював як збір та публікацію найважливіших відомостей, що входять до складу життєпису. «Результатом цього напряму досліджень, — писав історик, — стають біографії з обов'язковим, якщо це реально, заповненням — можна так висловитися — усіх граф особової анкети, складеної згідно з певними науковими довідково-інформаційними параметрами». Просопографію ж він називає «вищим ступенем біографістики», яка «розвивається по лінії поширення, розгортання, поглиблення біографії шляхом врахування гуманних, людських аспектів» [4, с. 238]. На наш погляд, таке трактування просопографії, як і біографістики, значно знижує їхній дисциплінарний статус, обмежує дослідницьке поле та перспективи розвитку.

Значна частина вітчизняних науковців вважають просопографію спеціальною галуззю історичної науки, що має міждисциплінарний характер, оскільки вона виникла на перетині соціальної історії, генеалогії, біографістики, антропології, етнопсихології, демографії тощо [13, с. 40–41]. Про це свідчить і запровадження просопографії до навчального посібника «Спеціальні історичні дисципліни: довідник», рекомендованого Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів¹⁰. У статті, уміщеній у довіднику, Н. Миронець та І. Старовойтенко визначають статус просопографії як окремої історичної дисципліни, викладають історію її становлення, формулюють її завдання, окреслюють джерельну базу [9, с. 424–431]. Аналогічну думку висловлює І. Старовойтенко в статті «Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень»: «...актуальним для сучасної української історичної науки є визнання просопографії як джерелознавчої спеціальної історичної дисципліни...» [11, с. 57]. У цій розвідці авторка, незважаючи на низку дискусійних тверджень, наводить ґрунтовний аналіз теоретично-методологічних засад просопографії, викладених у працях групи науковців [11, с. 55–66].

А відомий український історик С. Світленко зазначає, що просопографія є важливою та цікавою галуззю спеціальних історичних дисциплін, мета якої — пошук, атрибуція і зведення біографічних та всіх інших даних про осіб, котрі згадані в історичних джерелах, для найбільш повного і глибокого відтворення минулого людини¹¹.

¹⁰ Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Войцехівська, В. Томазов, М. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

¹¹ Світленко С. Просопографічні джерела про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70–80-х рр. XIX ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. Число 2. С. 60.

Російська дослідниця М. Петрова, зазначаючи наявність дискусії про статус цієї галузі історичної науки, — упевнена прихильниця погляду на просопографію як окрему спеціальну історичну дисципліну [10, с. 8].

Але значна кількість науковців вважають просопографію лише історичним методом чи комплексом методик та підходів для створення розгорнутої біографії певної особи або колективного портрета. Наприклад, С. Ляшко вважає «шлях розкриття змісту біографій через просопографію цілком справедливим, оскільки такий підхід робить біографію людянішою»¹². І. Старовойтенко подає визначення просопографії в тому самому ключі: «Цей якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрета, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі “живу” людину в сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать, називається просопографією» [12, с. 7]. Хоча при цьому дослідниця визнає за нею статус окремої дисципліни [12, с. 6, 8]. Дуже часто прибічники цього напряму в просопографії взагалі намагаються не торкатися складних теоретико-методологічних проблем, а лише обґрунтовують можливості цієї дисципліни для досягнення запропонованих ними дослідницьких цілей [1; 8; 16].

Треба зазначити, що просопографія в XIX ст. розглядалася як метод дослідження, але з часом сформувалася як окрема галузь історичної науки, що має притаманний тільки їй комплекс соціогуманітарних методик для опрацювання джерел різного типу і характеру та створення оригінального наукового продукту.

Дискусійне також питання про завдання просопографії: те, що вона є єдиною галуззю історичної науки, яка спрямована на створення колективного портрета певної групи людей, поєднаних низкою спільних рис (соціальне та етнічне походження, віросповідання, рівень освіти, професійна належність тощо) [8; 2; 3; 6; 5]¹³ — це цілком зрозуміло, а те, чи є об'єктом її дослідження «конкретна особа в сукупності всіх її взаємозв'язків і виявів» [11, с. 57], потребує подальшого обговорення, зокрема в колі фахівців із біографістики.

Створюючи просопографічну розвідку, треба насамперед визначити джерельну базу для опрацювання. Успішне розв'язання цієї початкової проблеми дослідження забезпечує позитивний результат.

¹² Ляшко С. До питання просопографії. *Бібліотека. Наука. Культура. Інформація* : Наукові праці НБУ ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 1998. Вип. 1. С. 444.

¹³ Божилів І. Фамілія на Асеневиці (1186–1460). *Генеалогія і просопографія*. Софія : Изд. на БАН, 1985. 504 с.

А втім, просопографічні джерела надзвичайно різноманітні й охоплюють майже всі свідчення, що містять інформацію про людину.

Нині не існує усталеної класифікації просопографічних джерел. Однією з перших в українській історіографії є спроба І. Старовойтенко, яка запропонувала поділити їх так:

1. Офіційні документи та папери конкретних осіб, під якими розуміють атестати, свідоцтва, паспорти, посвідчення; у них фіксуються дата та місце народження, освіта, рівень успішності в навчальних закладах тощо;

2. Довідково-статистичні документи зі списками осіб, які містять біографічні відомості, а інколи навіть особистісні характеристики;

3. Генеалогічні джерела — родовідні дерева, родоводи (імовірно, ідеться про родовідні описи, оскільки родовідне дерево — це теж родовід. — *В. Т.*), родовідні легенди;

4. Судово-слідчі справи, зокрема протоколи допитів, вироки, доноси тощо;

5. Джерела особового походження, які є базовими для створення просопографічного портрета:

а) автобіографічні матеріали;

б) приятельське та родинне листування;

в) мемуари;

6. Фотографії, що відтворюють зовнішній вигляд особи, її родинне та приятельське оточення;

7. Зразки почерку;

8. Наукові та художні твори відомих учених і митців як форма самовираження особистості [11, с. 60–64].

Близька до цієї класифікація, запропонована І. Старовойтенко в співавторстві з Н. Миронець. Щоправда, авторки застерігають, що вона стосується просопографічних студій, об'єктом яких є «персоналії нової та новітньої історії». Але тут чомусь не згадані генеалогічні джерела, хоча без них складно уявити адекватний просопографічний портрет. Серед «джерел особового походження» фігурують маргіналії, що, на наш погляд, правильно. До фотографій додаються кінодокументи, що теж цілком доречно [9, с. 429–430].

До цієї класифікації, загалом докладної, маємо певні зауваження. Видається, що джерела в ній групуються за різними критеріями. Зокрема, некоректним є формулювання «Офіційні документи та папери конкретних осіб», оскільки довідково-статистичні джерела та судово-слідчі справи теж є документами офіційного походження. До того ж судово-слідчі справи можуть бути і «паперами конкретних осіб».

Ще складніше з «генеалогічними джерелами», оскільки вони бувають як офіційного походження, так і приватного. Перші — резуль-

тат діяльності певних державних інституцій (у Російській імперії це Палата родовідних справ, пізніше Департамент герольдії Урядуючого Сенату), зокрема родовідні книги, дипломи на дворянство та почесне громадянство, перевірені родовідні таблиці тощо. А приватними є родовідні легенди, генеалогічні хроніки та літописні, власні дослідження представників роду та ін. До того ж родовідні дерева часто належать до візуальних, зображувальних джерел, а перекази про походження роду — до вербальних¹⁴.

Зображувальними чи візуальними джерелами є кінофотодокументи. Не дуже зрозуміло, чому автори проігнорували інші зображувальні джерела — портрети (живописні, графічні, скульптурні). Деякі категорії джерел, важливих для просопографічного дослідження, взагалі не потрапили до цієї класифікації, наприклад, речові.

Тому пропонуємо класичний для джерелознавства поділ просопографічних джерел:

1) вербальні (родинні перекази й легенди; спогади членів родини, друзів, колег та ін.);

2) речові (нагороди, реліквії, одяг, предмети побуту, надгробні пам'ятники тощо);

3) візуальні (насамперед — фотографії, відеозйомка, портрети);

3) писемні.

Серед останніх можна виокремити документи *офіційного походження* — метричні записи та свідоцтва, паспорти, атестати, дипломи, послужні списки, трудові книжки, медичні довідки, документи на майно тощо) — та *неофіційного (приватного)* — мемуари, щоденники, листування та ін.

Не всі джерела мають однакову інформативність та достовірність. Звичайно, писемні — різноманітніші та змістовніші. Серед них найдостовірніші — документи офіційного походження, тобто ті, що утворилися в результаті роботи державних органів. А листування, щоденники, мемуари, які можуть бути надзвичайно насичені відомостями, є ненадійним джерелом, оскільки з'явилися в процесі діяльності певної особи та є суб'єктивними. Вони можуть містити перекручення та помилки і потребують критичного ставлення, перевірки, підтвердження іншими документами.

Робота з просопографічними джерелами потребує від дослідника, окрім джерелознавчого хисту, ще й значної обізнаності з принципами функціонування державної машини та адміністративно-територіальним поділом у різні історичні часи. До того ж треба пам'ятати, що на

¹⁴ Докладніше див.: [14; 15, с. 171–211].

фондоутворення впливали і такі чинники, як соціальна стратифікація та релігійна належність.

На жаль, методика просопографічного дослідження досі недостатньо розроблена. І. Старовойтенко у своїх працях акцентує на проблемі створення «об'єктивного й правдивого просопографічного портрета особистості», що, на її погляд, має обов'язково містити такі компоненти:

- походження особи, її генеалогічне коріння, роль спадковості у формуванні певних інтелектуальних здібностей, час і місце народження, релігійна належність, підданство чи громадянство, материнська мова, родинне оточення та сімейні традиції, особливості виховання, вплив цих чинників на світогляд і ментальність особистості;

- освіта, здібності, схильність до навчання та певних галузей знання, мотивації у виборі професії, особливості кар'єрного зростання, участь у суспільно-політичному житті;

- дружнє оточення та взаємовпливи особистості і людських колективів — колег, друзів тощо;

- антропологічний тип особи, її зовнішність, особливості поведінки, вміння спілкуватися, манера одягатися, звички;

- характер, особливості внутрішнього світу, темперамент;

- основні віхи особистого життя та їхній вплив на професійну та творчу діяльність;

- фізичне та психічне здоров'я [9, с. 427–428]¹⁵.

Цікаво, що цей перелік дослідниця запропонувала із зауваженням, що в просопографічному портреті непересічної особистості є такі рубрики: «мотиви найвідоміших вчинків, які закарбували ім'я діяча в історії» чи «причини піднесення і спадів у діяльності творчих особистостей» [9, с. 428].

Але, звісно, що об'єктом просопографії можуть бути звичайні люди. Загалом, запропоновані дослідницею компоненти для створення просопографічного портрета є цілком прийнятними, хоча, звичайно, можуть корегуватися залежно від мети дослідження.

Про колективний портрет немає загальних теоретичних розробок. Кожен дослідник рухається за власним розумінням. А втім, створення портрета певної просопографічної групи, зокрема кривоспоріднених спільнот, — досить специфічне дослідження. Трактування поняття «просопографічна група» впливає із загального визначення просопографії як спеціальної історичної дисципліни та розуміється як певна історична людська спільнота, що має однакові визначальні ха-

¹⁵ Приблизно такі самі категорії І. Старовойтенко пропонує і в інших своїх працях.

рактистику — кривну спорідненість, професійну, соціальну, релігійну, етнічну належність тощо. Так само «кривноспоріднена спільнота» є просопографічною групою, представники якої пов'язані між собою всіма видами споріднення: належать до одного роду, родичі за жіночими лініями та посвоячені.

Успішне створення колективного портрета кривноспорідненої спільноти потребує застосування підходів та стратегій з арсеналу різних соціогуманітарних наукових галузей — антропології, соціології, демографії, зокрема генеалогії. Тому пропонуємо використовувати і генеалогічну методику опрацювання зібраного матеріалу. Її запропонував відомий французький генеалог П. Дюрі в дослідженні «La généalogia» («Генеалогія»). Учений концентрує увагу на основних етапах обробки відомостей. Перший — складання *генеалогічного досьє* на кожного представника досліджуваного роду, до якого залучаються різні за типом, видом, походженням, місцем зберігання документи, що комплектуються відповідно до складеного фахівцем рубрикатора. П. Дюрі пропонує, наприклад, такі розділи:

1. Громадянський стан — документи про народження, смерть тощо;
2. Сімейний стан — свідоцтва про шлюб, розлучення, шлюбні контракти тощо;
3. Національність — походження, громадянство, еміграційні документи тощо;
4. Зовнішній вигляд та фізичний стан — фотографії, портрети, медичні відомості про стан здоров'я тощо;
5. Віросповідання — акти про хрещення, вінчання, відспівування та ін.;
6. Освіта — дипломи, атестати тощо;
7. Кар'єрне зростання та соціальний стан — накази про призначення на посаду та звільнення, подяки, документи про нагородження та відзнаки, доповідні, покарання, скарги та ін.;
8. Фінансовий стан — банківські документи, боргові квитанції, майнові документи тощо [15, с. 29–30].

Звичайно, відповідно до об'єкта дослідження можна використовувати й інші рубрики.

Другим етапом є складання генеалогічної карти на кожного представника досліджуваного роду. Картка резюмує дані досьє, концентрує всю зібрану генеалогічну інформацію у стислішій формі. Рубрикатор картки складається відповідно до рубрикатора генеалогічного досьє [15, с. 30].

Ця методика дає змогу здійснити всебічний аналіз наявного матеріалу, зокрема ідентифікувати певних осіб (що непросто, оскільки в

один час та в одному місці діяли представники роду з однаковими іменами), вияснити складну систему споріднення між ними, реконструювати біографії, з'ясувати основні напрями діяльності, а також порівняти отриману інформацію, щоб висвітлити спільне (типове) та індивідуальне в життєвих історіях кожного.

Така дослідницька стратегія не унікальна. Ще в другій половині ХХ ст. в генеалогії чітко простежується тренд на зближення з просопографією — зростає інтерес до вивчення проблем функціонування в суспільстві соціальних груп. Першість у розробці цього напрямку сучасної генеалогії належить французьким ученим. Вони пропонували розширювати джерельну базу, розробляти методику роботи з великими однорідними групами джерел, співпрацювати з демографами, соціологами та ін.¹⁶

Одним із яскравих прибічників цього напрямку генеалогії є французький науковець М. Перонне. Прагнучи досліджувати не просто окремих рід, а родинний клан, що давало уявлення про функціонування в суспільстві цілих соціальних груп, французький дослідник був активним пропагандистом використання генеалогічних карток, які вважав основним робочим інструментом [15, с. 31].

Прихильність до такої методики пов'язана також із запропонованим у 50-і рр. ХХ ст. французьким ученим Л. Анрі методом «відновлення історії родини», що використовував машинні способи обробки історичної інформації. Використання генеалогічної картки дає можливість дуже просто застосувати її для таких досліджень. Отже, реконструювалась історія не просто родини чи роду, а певних кланів [15, с. 31].

Цей метод дослідження дає змогу створювати бази даних, які потім аналізуються за різноманітними параметрами. Щось подібне пропонує російська дослідниця І. Гераскова, спираючись на розробки французьких соціологів, зокрема Ж. Верже. Дослідниця репрезентувала методику аналізу інформації просопографічних баз, застосовуючи розроблену нею програму. І. Гераскова поділила процес на два етапи. На першому, що має назву «від статистики до просопографії», складається багатофайлова база даних — один із файлів містить сталі відомості про осіб, тобто роки життя, місце народження, національність тощо, а інші — змінну інформацію про тих само осіб, тобто зміни в кар'єрі, освіті, сімейному статусі, віці. Між собою ці файли

¹⁶ Соболева Н. Некоторые аспекты методики генеалогических исследований в современной французской литературе. История и генеалогия: С. Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогических исследований. Москва : Наука, 1977. С. 274; Медушевская О. Историческая наука и генеалогия. Вопросы истории. 1970. № 2. С. 187–188.

пов'язані «файлом-ідентифікатором», за допомогою якого різні типи інформації можна поєднати [12, с. 23–24]. Отже, поєднання просопографічних досліджень із комп'ютерними способами обробки інформації має значну перспективу.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можемо наголосити:

– просопографія як спеціальна історична дисципліна в українській історичній науці ще перебуває на етапі становлення, уточнення її теоретичних та методологічних засад, однак кількість праць із просопографічною проблематикою та інструментарієм постійно зростає — особливо популярними стають створення портретів певних просопографічних груп, пов'язаних між собою родинними, професійними, релігійними, етнічними чинниками;

– незважаючи на те, що частина істориків вважають просопографію методом чи напрямом наукових досліджень, наполягаємо, що вона є спеціальною історичною дисципліною та здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історії;

– основним завданням просопографії є створення колективних портретів різних соціальних, кривоспоріднених, професійних, релігійних та інших просопографічних груп, а питання, чи є її об'єктом окремі особи, потребує подальшого обговорення в колі фахівців, оскільки, на нашу думку, це значно обмежує дослідницьке поле та подальші перспективи розвитку біографістики як спеціальної історичної дисципліни;

– особливістю просопографічних джерел є їхня надзвичайна різноманітність, розпорошеність та величезна кількість — це майже всі свідчення, що містять інформацію про людину, тому створити їхню узагальнену класифікацію — це складна наукова проблема;

– подальшої розробки та шліфування потребує і методика просопографічного дослідження.

1. Березовська Т. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Березовська / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 20 с.
2. Голубчик Г. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України : «нова сімейна історія» : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Ганна Голубчик / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
3. Гураль О. Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. XIX ст. – поч. XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 Ольга Гураль / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 2014. – 20 с.

4. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Дашкевич Я. Майстерня історика : Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Ярослав Дашкевич / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 238–244.
5. Кузьміна І. Українська гілка роду Штейнгелів: визначні постаті. Історико-просопографічне дослідження : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 Ірина Кузьміна / Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2016. – 20 с.
6. Ляшко С. Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей історичного часу та джерельної бази / Світлана Ляшко // Українська біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 110–158. http://ub.nbuu.gov.ua/doc/ubi_2012_9_6
7. Матвійчук Н. Степан та Мирон Куропасі в громадсько-політичному та культурному житті української діаспори : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01 Наталія Матвійчук / Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2019. – 19 с.
8. Маурер Т. Новый подход к социальной истории университета: коллективная биография профессоров / Труды Маурер // Из истории русской интеллигенции. Сборник материалов и статей к столетию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. – СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2003. – С. 73–302.
9. Миронець Н. Просопографія / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитріченко та ін. – Київ : Либідь, 2008. – С. 424–431.
10. Петрова М. Просопография как специальная историческая дисциплина на примере авторов Поздней Античности. Макробий Феодосий и Марциан Капелла / Мария Петрова. – СПб. : Алетея, 2004. – 232 с.
11. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень / Інна Старовойтенко // Українська біографістика. – 2008. – № 4. – С. 50–66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2008_4_4.
12. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Число 13. – С. 6–27.
13. Томазов В. Просопографія / Валерій Томазов // Енциклопедія історії України / Голова ред. В. Смолій. – Київ : Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 40–41.
14. Томазов В. Родовідні дерева як речове та візуальне джерело / Валерій Томазов // Речі та образи : матеріали конф. «Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики» (4 жовтня 2019 р., м. Київ) / Упоряд. С. Блашук, Г. Боряк, О. Ковалевська. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2020. – С. 161–173.
15. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XX т.) / Валерій Томазов. – Київ : Вид. дім «Стилос», 2006. – 284 с.

16. Чубіна Т. Просопографія як метод дослідження козацько-старшинських родів / Тетяна Чубіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С. 109–111.

REFERENCES

1. Berezovska, T. (2003). *Rid Arkasiv: prosopohrafichnyi portret na istorychnomu tli* [The Arkases: prosopographic portrait on the historical background of the day]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa, Ukraine: Odeskyi natsionalnyi universitet in. I. I. Mechnykova. [In Ukrainian].
2. Holubchuk, H. (2003). *Rid Markovyichiv-Markeyvichiv u kulturno-hromadskomu zhytti Ukrainy: "nova simeina istoriia"* [The Markovyiches-Markeviches in the cultural and public life of Ukraine: "a new family history"]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Dnipropetrovsk, Ukraine: Dnipropetrovskyi natsionalnyi universitet im. I. I. Mechnykova. [In Ukrainian].
3. Hural, O. (2014). *Dzherelna baza prosopohrafichnoho portreta rodyny Starytskykh (40-i rr. 19 st. – poch. 21 st.)* [The source base of the prosopographic portrait of the Starytsky (1840s – early 21st century)]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, Ukraine: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
4. Dashkevych, Ya. (2011). Obiektivne i subiektivne v prosopohrafii [Objective and subjective in prosopography]. In Ya. Dashkevych. *Maisternia istoryka: Dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny* (A. Hrechylo, M. Kapral, & A. Feloniuk (Eds.), pp. 238-244). Lviv, Ukraine: Piramida. [In Ukrainian].
5. Kuzmina, I. (2016). *Ukrainska hilka rodu Shteinheliv: vyznachni postati. Istoryko-prosopohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian branch of the Steingels: prominent figures. Historical and prosopographic research]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
6. Liashko, S. (2012). Zhyttiepys rodu Hamchenko: problemy prosopohrafii v konteksti osoblyvosti istorychnoho chasu ta dzherelnoi bazy [Biography of the Gamchenkos: problems of prosopography in the context of the peculiarities of historical time and source base]. *Ukrainska Biohrafistyka*, 9, 110-158. Retrieved from http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2012_9_6 [In Ukrainian].
7. Matviichuk, S. (2019). *Stepan ta Myron Kuropasi v hromadsko-politychnomu ta kulturnomu zhytti ukrainskoi diaspory* [Stepan and Myron Kuropasi in the socio-political and cultural life of the Ukrainian diaspora]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.01. Ostroh, Ukraine Natsionalnyi universitet "Ostrozka akademiia". [In Ukrainian].
8. Maurer, T. (2003). Novyi podkhod k sotsialnoy istorii universiteta: kolektyvnaia biografiia professorov [A new approach to the social history of the university: a collective biography of professors]. In *Iz istorii russkoy intelligentsii. Sbornik materialov i statei k stoletiiu so dnia rozhdeniia V. R. Leikinoi-Svirskoi* (pp. 273-302). St-Peterburg, Russia: Dmitrii Bulavin. [In Russian].
9. Myronets, N. & Starovoitenko, I. (2008). Prosopohrafiia [Prosopography]. In I. Voitsekhivska, V. Tomazov, M. Dmytriienko etc. *Spetsialni istorychni dystsypliny* (pp. 424-431). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].

10. Petrova, M. (2004). *Prosopografiia kak spetsialnaia istoricheskaia distsiplina na primere avtorov Pozdnei Antichnosti. Makrobii Feodosii i Martisian Kapella* [Prosopography as a special historical discipline on the example of the authors of Late Antiquity. Macrobius Theodosius and Martianus Capella]. St-Peterburg, Russia: Aleteia. [In Russian].
11. Starovoitenko, I. (2008). Prosopohrafichniy portret osobystosti u konteksti suchasnykh zavdan biohrafichnykh ta istorychnykh doslidzhen [Prosopographic portrait of the individual in the context of modern tasks of biographical and historical research]. *Ukrainska Biohrafistyka*, 4, 50-66. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2008_4_4. [In Ukrainian].
12. Starovoitenko, I. (2006). Prosopohrafiia: pidkhody do traktuvannia zmistu naukovi dystsypliny v istoriohrafi [Prosopography: approaches to the interpretation of the content of scientific discipline in historiography]. In *Spetsialni Istorychni Dystsypliny: Pytannia Teorii ta Metodyky*, 13, 6-27. [In Ukrainian].
13. Tomazov, V. (2012). Prosopohrafiia [Prosopography]. In V. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, pp. 40-41). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
14. Tomazov, V. (2020, October). Rodovidni dereva yak rechove ta vizualne dzherelo [Family trees as a material and visual source]. In *Rechi ta obrazy. Proceedings of the Conference "Spetsialni istorychni dystsypliny u konteksti "rechovoho" ta "vizualnoho" povorotiv evropeiskoi humanitarystyky"* (2019, October 4) (pp. 161-173). Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
15. Tomazov, V. (2006). *Henealohiia kozatsko-starshynskykh rodiv: istoriohrafiia ta dzherela (druha polovyna 17 – pochatok 20 st.)* [Genealogy of Cossack-starshina families: historiography and sources (second half of the 17th – beginning of the 20th century)]. Kyiv, Ukraine: Stylos. [In Ukrainian].
16. Chubina, T. (2009). Prosopohrafiia yak metod doslidzhennia kozatsko-starshynskykh rodiv [Prosopography as a method of research of Cossack-starshina families]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*, 26, 109-111. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 20.12.2021 р.

Valerii TOMAZOV, D.Sc. (History), Head of the Sector of Genealogical and Heraldic Research of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Prosopography: Disciplinary status and research opportunities.

This article is devoted to prosopography, one of the special historical disciplines that have been constantly in the focus of considerable attention by Ukrainian historians during some recent decades. *The purpose of research* is to highlight the significant theoretical issues: the disciplinary status of prosopography, its goals, research strategies and methodological approaches, as well as the source base. In our research, we applied both general and special-historical *research methods* – historical-genetic, typological, analytical, system-structural, as well as the method of interpretive synthesis. Besides, the methods and procedures of archival, source and bibliographic heuristics, classification and verification of sources were used. *The scientific novelty* is to try to justify the disciplinary status

of prosopography, to determine its objectives and goals, to offer a classification of sources and research methods. We *studied* the history about formation of the discipline and modern tendencies of its development, the contribution of national historians into formation of its theoretical foundations, as well as the sources to create a prosopographic portrait. **Conclusions.** Prosopography as a special historical discipline in Ukrainian historical science is still at the stage of formation, clarification of its theoretical and methodological principles. Despite the fact that some historians consider prosopography as a method or direction of scientific research, it is a special historical discipline, as it can solve the important and urgent problems of history. The peculiarity of prosopographic sources is their extraordinary diversity, scattering and huge amount – this is almost all the evidence that contains the information about human. Therefore, it is a difficult scientific problem to create their generalized classification. Further development and refinement requires the methodological approaches and research strategies of prosopographic studies.

Key words: prosopography, special historical discipline, prosopographic group, collective portrait, biography, sources, research methods.